

EBU HAYYÂN EL-ENDELÜSİ VE TEFSİRDEKİ METODU

Dr. Hüseyin Avni Çelik

Umumiyetle "Ebû Hayyân" diye bilinen müellif'in tam adı; Muhammed b.Yûsuf b. Alî b. Yûsuf b. Hayyân'dır. Lâkabı; Esîruddîn'dir. Kaynaklardaki bilgilere göre Ebû Hayyân 654/1256 senesi Şevvâl ayının son günlerinde, Gırnata'ya bağlı Matahşarış denilen yerde doğmuştur¹.

Ebû Hayyân çocukluk ve gençlik yıllarını doğum yeri olan Gırnata'da geçirmiştir². Ancak çocukluk yıllarının nasıl geçtiği hakkında kaynaklarda herhangi bir bilgiye rastlamak mümkün olmamıştır. Yalnız şu var ki müellif'in yaşadığı devirde Gırnata'nın dinî ve ilmî çevresinin oldukça parlak görünümü nazari dikkate alacak olursak, O'nun nasıl bir ortam içinde çocukluk ve gençlik yıllarını geçirdiği hakkında az çok bir kanaat sahibi olabiliriz³. Büyük bir ihtimalle müellif Gırnata'nın sosyal çevresinde hayat gâilesinden uzak, huzur içinde hayatını sürdürmüştür.

Küçük yaşta kendini ilme veren Ebû Hayyân, kısa bir zaman süresi içinde kendini yetiştirebilmiş ve hocaları henüz hayatta iken talebe okutmağa başlamıştır⁴. Her ne kadar çocukluk hayatı hakkında teferruatlı bir bilgiye sahip değilsek de, O'nun tahsil hayatı, kimlerden hangi ilimleri okuduğu ve nerelerde hangi ilimlerden icâzet aldığı hususları kaynaklarda detaylı ve açık bir şekilde ifade

1 İbn Tağrı Berdi, en-Nucûmu'z-Zâhira, X, III; Tâcuddîn es-Subkî, Tabakâtu's-Şâfi 'iyetu'l-Kubrâ, IX, 276; İbnu'l-Hacer, ed-Duraru'l-Kâmine, V, 70; İbnu'l-İmâd, Sezerâtu'z-Zehab, VI, 145; eş-Sevkânî, el-Bedru't-Tâll', II, 288; İsmail Paşa Hediyyetu'-ârîfin, II, 152; Dr. ez-Zehabi, et-Tefsir Ve'l-Müfessirûn, I, 317; ez-Zrikî, el-A'lâm, VIII-26.

2 el-Makkarî, Nefhu't-Tib, II, 580.

3 Prof.Dr. W.Barthold ve Prof.Dr.M. Fuad Köprülü, İslâm Medeniyeti Tarihi, (Diyânet İşleri Başkanlığı yayınları, 1984), 132,135,143.

4 el-Makkarî, Nefhu't-Tib, II, 540; İbnu'l-İmâd, Şezerâtu'z-Zehab, VI, 145.

edilmiştir⁵.

Ebü Hayyân, tahsiline Gırnata'daki hocası, Ebü Muhammed Abdulhakk b. Abdillâh'tan Kur'an-ı Kerim okumakla ve kırâât dersi almakla başlamıştır. Sonra da muhtelif hocalardan değişik ilim dallarında tahsil yaparak, öğreniminin ilk dönemini kendi memleketinde tamamlamıştır. Önerinde diz çöküp kendilerinden ilim ve feyiz aldığı hocalarından bazılarını şöyle sıralayabiliriz :

Gırnata'da ; Ebü Ca'fer b. ez-Zübeyr, Ebü Ca'fer b. Beşir, Ebü Ca'fer b. et-Tibâ'dan; Málaka'da; İbn Ebi'l-Ahvas, Ebü Abdillâh b. Abbas el-Kurtubî 'den; Bicâye'de; Ebü Abdillâh Muhammed b. Sâlih el-Kirmâni'den; Tunus'ta; Ebü Muhammed Abdullah b. Hârun'dan kırâât, nahiv, lûgat ve edebiyât gibi dersleri okutmuştur⁶. Daha sonra 679 veya 680/1281 yılında memleketinden ayrılarak şımalı Afrika'ya geçmiş, oradan da İskenderiye'ye uğramış. Hicaz, Irak ve Şam havalisini ziyaret etmiş, bu arada İskenderiye'de Abdunnasir b. Ali b. Yahya el-Meyûti, Abdulvahhâb b. Hasan'dan; Mekke-i Mükerreme'de Ebu'l-Hasan Ali b. Sâlih el-Cesenî'den ve diğer ünlü ilim adamlarından kırâât, fıkıh, hadis, nahiv derslerini okumuştur. Bu ziyaretlerini tamamlayan müellif tekrar Mısır'a avdet etmiş, Kahire'deki Mansûriye Medresesinde talebe okutmaya başlamıştır. Aynı zamanda hocası İbn en-Nahhâs'ın gramer derslerine devam etmiştir. Bu hocası (698/1289) yılında vefat edince, ona halef olmuştur⁷.

Görülüyor ki Ebü Hayyân, nahiv, edebiyat, lûgat ve kırâât ilimleri yanında, tefsir, hadis ve fıkıh ilimlerini de okumuş ve bu konularda da büyük bir maharet kesbetmiştir. Sonra okuduğu bu ilimler uğruna bunca zahmetlere katlanarak pek çok yer ve şehir gezmiş ve görmüş, muhtelif bilgilerin tedris halkalarında bulunmuştur.

Bizzat kendisinin dinleyerek veya kitaplarını okuyarak

⁵ İbnu'l-Cezeri, Tabakâtu'l-Kurrâ', II, 285-286; İbnu'l-Hacer, ed-Duraru'l-Kâmine, V, 70-71; eş-Şevkâni, el-Bedru't-Tâli', II, 288; Dr. ez-Zehabi, et-Tefsir Ve'l-Müfessirün, I, 317-318.

⁶ İbnu'l-Cezeri, Tabakâtu'l-Kurrâ', II, 285-286; İbnu'l-Hacer, ed-Duraru'l-Kâmine, V, 71; İbnu'l-İmâd, Şezerâtu'z-Zehab, VI, 145-146; eş-Şevkâni, el-Bedru't-Tâli', 288; el-Makkari, Nefhu't-Tüb, II, 540; el-Ketbi Fevâtu'l-Vefeyât, IV, 71-72; Dr. ez-Zehabi, et-Tefsir Ve'l-Müfessirün, I, 317-318

⁷ el-Makkari, Nefhu't-Tüb, II, 563, 584.

kendilerinden naklettiği hocalarından bazılarını da burada anmak yerinde olur. Meselâ yukarıda zikrettiğimiz hocaları dışında; İshak b. Abdîrrahîm b. Muhammed b. Abdülmelik b. Dirbâş, Ebû Bekr İbn Abbâs b. Yahya b. Garîb el-Bağdâdî, Safiyyuddîn el-Hüseyn b. Ebî Mansûr b. Zâfir el-Hazrecî, Ebu'l-Hüseyn Muhammed b. Yahya b. Abdîrrahmân b. Rabî' el-Eş'arî, Vecihuddîn Muhammed b. Abdîrrahmân b. Ahmed el-Ezdi İbnu'd-Dehhân, Kutbuddîn Muhammed b. Ahmed b. Ali b. Muhammed b. Kastalânî, Radîyyuddîn Muhammed b. Ali b. Yûsuf el-Ensârî, Necîbuddîn Muhammed b. Ahmed b. Muhammed b. el-Müeyyid el-Hemedânî, Mekki b. Ebî'l-Kâsım İbn Hâmîd el-İsfehânî es-Saffâr, Muhammed b. Ömer b. Ali es-Sa'dî ed-Darîr İbnu'l-Fârid, Zeynuddîn Ebû Bekr Muhammed b. İsmail b. Abdullah b. el-Enmâtî, Muhammed b. Hüseyn b. Hasan b. İbrahim ed-Dârî İbn el-Halîl, Muhammed b. Abdülmü'mîn b. Muhammed b. Yûsuf el-Ensârî, Muhammed b. Abdillâh b. Muhammed b. Ömer el-'Ansî, Abdullah b. Muhammed b. Hârûn b. Abdilazîz et-Tâî el-Kurtubî, Abdullah b. Nasrullah b. Ahmed b. Raslân b. Feteyân b. Kâmil el-Hazmî, Abdullah b. Ahmed b. İsmail b. İbrahim b. Fâris et-Teymî, Abdurrahmân b. Yûsuf İbn Hatîb el-Mîzze, Abdulazîz b. Abdîrrahmân b. Abdül'âlî el-Mısırî es-Sukkerî, Abdulazîz b. Abdîlkâdir b. İsmail el-Feyalî, Abdulmu'tî b. Abdülkerîm b. Ebu'l-Mekârim İbn Mencâ el-Hazrecî, Ali b. Sâlih b. Ebî Ali İbn Yahya b. İsmail el-Hûsnî el-Behnesî, Gâzî b. Ebî'l-Fadl İbn Abdülvehhâb el-Hallâvî, el-Fadl b. Ali b. Nasr b. Abdillâh b. Hüseyn b. Ravâha el-Hazrecî, Yûsuf b. İshak b. Ebî Bekr et-Taberî el-Mekki, el-Yûsr b. Abdillâh b. Muhammed b. Halef b. el-Yûsr el-Kureysî, Müennes bint el-Melik el-Âdil Ebî Bekr İbn Eyyûb b. Şâdî, Şâmiye bint el-Hâfız Ebî Ali Hasan b. Muhammed et-Teymiyye, Zeyneb bint Abdillatîf b. Yûsuf b. Muhammed b. Ali el-Bağdâdî⁸.

Esasen müellifin en önemli özelliklerinden biri de, O'nun nerde olursa olsun ve hangi şartlarda bulunursa bulunsun hakikati araması ve bulmağa çalışmasıdır. Kendisi gerçek gördüğü şey uğruna hiç bir fedakârlıktan çekinmemektedir. Netekim kendi memleketinden ayrılmasına sebep olan hadiseler zinciri de bu görüşü teyid eder mahtyettir.

Ebû Hayyân'ın Gırnata'dan ayrılış sebebi, kaynaklarda farklı bir

⁸ İbnu'l-Cezerî, Çâyetu'n-Nihâye, II, 285; İbnu'l-Hacer, ed-Duraru'l-Kâmine, V, 70; el-Makkarî, Nefhu't-Tîb, II, 550-551; İbnu'l-'İmâd, Sezerâtu'z-Zehab, VI, 145; eş-Şevkânî, el-Bedru't-Tâil', II, 288; Dr. ez-Zehabî, et-Tefsîr Ve'l-Müfessîrûn, I, 317.

şekilde anlatılmaktadır. Bazılarına göre; hocası Ahmed b.Ali b.et-Tibâ' ile Ebû Hayyân arasında bazı ilmî tartışmalar vukû bulmuş, bunun neticesi olarak, Ebû Hayyân, hocasını tenkit eder mahiyette olan "el-İlmâ' Fî İfsâdi İcâzet İbn et-Tibâ' " adını verdiği kitabı telif etmişti. Bunun üzerine hocası onu, "el-Fakîh" adı ile bilinen Emir Muhammed b.Nasr'a şikâyet etmişti. Emir de Ebû Hayyânı cezalandırmak üzere huzuruna çıkarılmasını emretti. Bu durumdan haberdar olan müellif, gizlice deniz yoluyla doğuya kaçmıştır⁹.

Diğer bir görüşe göre de, mantık, felsefe, matematik ve edebiyat gibi ilim dallarında mütahassis ilim adamlarından bazıları Sultan'a gelerek : Biz yaşlandık, bizden sonra bu ilimleri başkalarına aktaracak ilim adamı yetiştirmek istiyoruz. Ölmeden önce, bu ilim dallarında adam yetiştirebilmemiz için bize talebe tahsis edilmesi uygun olur düşüncesindeyiz demiş, Ebû Hayyân'ın adını, okutmak istedikleri talebeler listesine almışlardı. Hatta özellikle O'na iyi bir maaş bağlanması, kendisine yiyecek kumânyaya ve giyecek elbise tahsis edilmesi de hükme bağlanmıştı. Bu durumdan memnun olmayan Ebû Hayyân, bu konuda kendisine yapılan teklifi kabul etmemişti. Ancak bu işe zorlanırım korkusu, O'nun deniz yolu ile memleketinden gizlice doğuya kaçmasına sebep oldu¹⁰.

Ebû Hayyân'ın aile hayatı ile ilgili olarak kaynak kitaplarda fazla bir malumat bulunmamaktadır. Ancak evli olduğu, Nûdâr adında bir kızı ve Hayyân adında bir erkek evladına sahip bulunduğu, kaynak kitaplarda zikredilmektedir¹¹. Müellif 'in mazbut ve düzenli bir aile hayatı yaşadığı, ev halkına verdiği aşağıdaki öğütlerinde açık ve seçik bir şekilde görülmektedir.

Aklı başında olan kimseler :

1- Dış görünüş itibarıyla herkese karşı dostça davranmalı, içten de, her türlü kötülükten sakınmak ve kendini korumak için herkese karşı düşmanmış gibi muamelede bulunmalıdır. Bu konuda, düşman kabul ettiği kişilerden daha çok, dost edindiği kimselerden sakınmalıdır.

2- İnsanoğlu altı meselede, susmayı konuşmaya tercih etmelidir.

⁹ el-Makkari, Nefhu't-Tib, II,583; İbnu'l- ' İmâd,Şezerâtu'z-Zeheb, VI,146; ed-Dâvûdi, Tabakâtu'l-Müfessirin, II,288.

¹⁰ İbnu'l- ' İmâd, Şezerâtu'z-Zeheb, VI,146.

¹¹ el-Makkari,Nefhu't-Tib, II,541.

Bu meseleler şunlardır:

- a) Allah'ın zâtı ile ilgili,
- b) Allah'ın sıfatları ile ilgili,
- c) Bütün peygamberlerin (a.s.) durumları ile ilgili,
- d) Sahabe-i Kirâm (r.a.) arasında cereyan eden olaylarla ilgili,
- e) Allah'ın salih kullarına karşı dil uzatma ile ilgili,

f) Devrin mevki ve rütbe sahipleri hakkında kötü şeyler söyleme ile ilgili, meseleler.

4-Nefs müdafasının dışında, hiç bir kimseye eziyet etmemelidir.

5-İnsanları, gösterdikleri gayretlerde ve meseleleri anlamada hoş karşılamalıdır. Çünkü onlar, kendi akılları seviyesinde hareket ederler.

6-Aynı devirde yaşayan insanları hafife almamalı ve onlara karşı müsbet davranmalıdır.

7-Yapacağı çalışmalarda, araştıracağı konularda, inanç ve birlikte çalışabilme açısından karşılıklı anlayış gösterebilecek kimselerle işbirliği yapmalıdır.

8-Kendi idrakine uygun bir şekilde idrak edemiyor, kendisinin ne istediğini anlamada güçlük çekiyor diye, bu kimseye karşı öfkelenmemelidir.

9-Görünüşte kötü olan sözleri iyiye yorumlamalı, hatasından dolayı hiç bir kimse hakkında ön yargılı olmamalıdır.

10-Cahileyet devrine ait bilgilere dalmamalı, çalışmalarını dinî ilimlere teksif etmelidir.

11-Faktörleri göz ardı etmemeli, durumlarıyla ilgilenmelidir.

12-İnsanlara karşı tevazuda bulunmayı kendine şâr edinmeli, her ân acze düşebileceğini ve bir başkasına muhtaç olabileceğini unutmamalı, dolayısıyla hiç bir kimseye karşı böbürlenmemelidir.

13-Fazla gülmemeli, çok şaka yapmamalı, kendini ilgilendirmeyen konulara karışmamalıdır.

14-Allah'a karşı ma'siyet sayılmayan, mertliğe hâlel getirmeyen konularda, herkese ayak uydurmalıdır.

15-Herkesçe kötü sayılan işlerden kendini uzak tutmalı, kimseden şikâyetçi olmamalıdır.

16-Âilesine ve çocuklarına ait meseleleri, arkadaş meclislerinde dile getirmemelidir.

17-Allah rızası için yaptığı işleri, başkalarına anlatmamalıdır.

18-İnsanlarla olan münasebetlerinde, güler yüzlü, tatlı sözlü olmalı, Allah'tan başkasına bel bağlamamalıdır.

19-Tarih kitaplarını çok okumalıdır. Çünkü bu tür kitapları

okumak, insana geçmişten çok şeyler kazandırır¹².

Ebû Hayyân, insanlarla kurduğu beşerî münasebetlerinde son derece titiz ve ölçülü davranırdı. İçinde yaşadığı hayat şartları O'nu tutumlu olmaya zorlamıştı. Hatta bazı kaynaklar; herkes cömertlikle övünürken Ebû Hayyân cimrillikle iftihar ederdİ, şeklinde ifadeler kullanmıştır. Aynı kaynakların ifadelerine göre Ebû Hayyân, talebesi es-Safedî'ye : "Sana cimri deseler bile, cebindeki paraya sımsıkı sarıl ve ona sahip çık. Çünkü, insanların sana, cimrisin demeleri, el uzatıp onlardan yardım istemenden daha hayırlıdır"¹³ demiş ve bu talebesine, kendine alt şu mısraları okumuştur :

14

رجاوك فلما قد غدا في حائل قنيسا رجاء للتناج من المقم
أ أتعب في تحصيله وأضيعه

"Keseme giren bir parayı talep etmen, kısır olan kimseden yavru beklemene benzer. Ben o parayı kazanmada yorulacağım sonra da onu zayedeceğim ha !....."

Ebû Hayyân, tutumlu olmasına ve başkalarına muhtaç olmamak için paraya ve mala karşı büyük ölçüde meyletmesine rağmen, bazen paranın insan için büyük bir tehlike arzettiğine inanmış ve aşağıdaki manzumelerinde bunu dile getirmiştir :

15

ان الدراهم والنساء كلاهما لا تأمن عليهما إنسانا
يتزعمن ذا اللعب عن التقى فتري إساءة فعله إحسانا

"İnsanoğlu, kadına ve paraya hiç güvenmesin. Çünkü bunlar insanın aklını başından alır, doğru yoldan saptırır, işlediği kötü şeyleri gözüne, iyi iş yapıyormuş gibi gösterir".

16

اتي بشفيح ليس يمكن رده دراهم بيض للجروح مراهم
تصير صعب الامر اهن ما يري وتقضي لباتات الفتى وهو نائم

"Gerİ çevrİlmesi mümkün olmayan bir vasİta ile geldi, yaralara merhem olan beyaz dirhemle geldi ki, bu dirhemler, yapılması güç olan işleri son derece kolaylaştırır. Her gencin arzusunu rahatlıkla

¹² el-Makkari, Nefhu't-Tib, II,565-566.

¹³ a.g.e., II, 543.

¹⁴ a.g.e., II,543.

¹⁵ a.g.e., II, 543.

¹⁶ a.g.e., II, 543.

yerine getirir".

Müellif hoş sohbetli ve tatlı dilliydi. Meclisine katılanlar O'nu zevkle dinlerdi. Verdiği dersten ve yaptığı uzun sohbetlerden hiç usanmazlardı. Uzak memleketlerden gelerek O'nun tedrisat halkalarına katılıp, önünde diz çökerek O'nun ilminden ve feyzinden faydalanan pek çok talebesi vardı. Ebû Hayyân, zeki talebelerini diğerlerinden daha fazla sever ve onlara karşı saygı duyardı. Müellif latifeyi sever ve zaman zaman latife yapardı. Latifelerini bazen nazmederek yapardı. Mesela yünden işlenmiş elbise giyen bir gence hitaben şu beytleri nazmetmiştir :

17

أيا كاسيا من جيد الصوف نفسه ربا عاريا من كل فضل وانت كيس

أتزهي بصوف وهو بالأمس مصبح علي نعجة و اليوم أمسي علي كيش

"Ey kendisini yünün en kaliteliyle giyindiren ! Ey her türlü fazilet ve nezaketten yoksun olan ! Dün dışı koyunun, bu gün de bir koçun sırtında bulunan yün ile mi övünürsün !".

Eserleri :

Ebû Hayyân'ın bütûn hayatı, ilim tahsil etmek, talebe okutmak, hak uğruna mücâdele vermek ve muhtelif ilim dallarında kitap telif etmekle geçtiği bir gerçektir. Müellif 'in telif ettiği eserleri, muhtelif kaynak kitaplarda, farklı sayılarda zikredilmektedir.

Mesela eş-Şevkânî, "el-Bedru't-Tâli" adlı kitabında 37¹⁸, İbn Hacer, "ed-Duraru'l-Kâmine" adlı kitabında 43¹⁹, el-Ketbî, "Fevâtü'l-Vefeyât" adlı kitabında 44²⁰, Brockelman, "Supplementband" adlı kitabında 20²¹, İbnu'l-İmâd, "Şezerâtu'z-Zehab" adlı kitabında 22²² ; eserinin adını verirken, "Hediyetü'l-Ârifîn" müellifi Bağdatlı İsmail Paşa ise Ebû Hayyân'ın telif ettiği eserlerden 58²³ kitap adı verilmiştir.

Daha önce zikrettiğimiz gibi, Ebû Hayyân çok yönlü bir

17 a.g.e., II, 537.

18 eş-Şevkânî, el-Bedru't-Tâli', II, 289-290.

19 İbn Hacer, ed-Duraru'l-Kâmine, V, 71-72.

20 el-Ketbû, Fevâtü'l-Vefeyât, IV, 72-73.

21 Brockelmann, Supplementband, II, 135-136.

22 İbnu'l-İmâd, Sezerâtu'z-Zehab, VI, 147.

23 Bağdatlı İsmail Paşa, Hediyetü'l-Ârifîn, II, 152-153.

şahsiyettir. O'nun ilmî faaliyetleri arasında yer alan en önemli gayret ve mesâllerinden biri de, çok sayıda ilim adamı yetiştirmesidir. Ebû Hayyân'dan ders alan ve muhtelif ilim dallarında ün yapan talebelerinden bazıları şunlardır :

- es-Sefâkusi; İbrahim b. Muhammed (v. 742/1342)²⁴,
- Taktyyuddîn; Muhammed b.Abdillatif b.Yahya b.Ali b.Temmâm eş-Şâfi'î (v. 744/1344)²⁵,
- Burhânuddîn; İbrâhîm b.Lâcîn b.Abdillah eş-Şâfi'î, (v. 749/1348)²⁶,
- Burhânuddîn; İbrahim b.Ali b.Yahya b.Halef en-Nahvî (v. 749/1348)²⁷,
- Tacuddîn; Ahmed b.Abdilkâdir b.Ahmed b.Muhammed (v. 749/1348)²⁸,
- Şihabuddîn; Ahmed b.Yahya b.Fadlillah b.Mücellâ (v. 749/1348)²⁹,
- Bedruddîn; el-Hasen b.Kâsım b.Abdillah b.Ali el-Murâdî (v. 749/1348)³⁰,
- Muhibbuddîn; Muhammed b.Abdillah b.Muhammed b.Lübb b.es-Sâîg el-Emevî (v. 749/1348)³¹,
- Ebu'l-Abbâs; Ahmed b.Sa'd b.Muhammed el-Askerî (v. 750/1350)³²,
- Cemâluddîn es-Subkî; Hüseyin b.Ali b.Abdilkâfi b.Ali b.Temmâm b.Yûsuf (v. 155/1354)³³,
- es-Semin; Ahmed b.Yûsuf b.Muhammed (v. 758/1355)³⁴,
- Taktyyuddîn es-Sübki; Ali b.Abdilkâfi b.Ali b.Temmâm (v. 176/1355)³⁵,
- Cemâluddîn İbn Hişâm; Abdullah b.Yûsuf b.Ahmed b.Abdillah (v. 761/1360)³⁶,

²⁴ İbnul 'Imâd, Şezerâtu'z-Zehab, VI, 145.

²⁵ a.g.e., VI, 141.

²⁶ a.g.e., VI, 158.

²⁷ a.g.e., VI, 158.

²⁸ a.g.e., VI, 159.

²⁹ a.g.e., VI, 160.

³⁰ a.g.e., VI, 166.

³¹ a.g.e., VI, 160.

³² a.g.e., VI, 165.

³³ e.g.e., VI, 177.

³⁴ a.g.e., VI, 179.

³⁵ a.g.e., VI, 180.

³⁶ a.g.e., VI, 191.

- Behâuddîn es-Sübki; Ahmed b.Ali b.Abdilkâfi (v. 773/1372)³⁷
- es-Safedi; Halil b.Eybek (v. 764/1363)³⁸,
- Şihabuddîn İbnu'n-Nakîb; Ahmed b.Abdirrahmân b.Abdirrahîm (v. 764/1363)³⁹,
- İbn Akil; Abdullah b.Abdirrahmân b.Abdillâh b.Muhammed el-Kureşî (v. 769/1367)⁴⁰,
- Tacuddîn es-Sübki; Abdulvehhâb b.Ali b.Abdilkâfi (v. 771/1370)⁴¹,
- Cemalüddîn el-İsnevî; Abdurrahîm b.Hasan b.Ali b.Ömer b.Ali b.İbrahim (v. 772/1370)⁴²,
- Nâzimu'l-Ceyş; Muhammed b.Yûsuf b.Ahmed b.Abdiddâim (v. 778/1377)⁴³,
- İbn Merzûk; Muhammed b.Ahmed b.Muhammed (v. 781/1380)⁴⁴,
- Şemsuddîn İbnu'n-Nakkâş; Muhammed b.Ali b.Abdilvâhid b.Yahya b.Abdirrahîm (v. 163/1361)⁴⁵.

Vefatı

Ebû Hayyân, 745/1344 senesi Sefer ayının 28. Cumartesi günü akşam üstü Kahire'deki evinde vefat etmiştir. Cenazesi, Babunasr dışında bulunan Sofiyye mezarlığında defnedilmiştir. Ölümü üzerine bir aydan fazla bir zaman geçtikten sonra O'nun için Şam'daki Emevî Camii'nde Rabîyülâhir ayında gıyabî cenaze namazı kılınmıştır. Ebû Hayyân hayatının son yıllarını, gözlerini kaybetmiş kör olarak yaşamıştır⁴⁶.

Endülüslü bazı ilim adamları, Ebû Hayyân'ın vefat yılını, 743/1342 olarak vermektedir⁴⁷. Ancak müellifin vefat ettiği yer olan Mısır ve diğer doğu memleketlerinde bulunan ulemanın tesbit ettiği

³⁷ a.g.e., VI, 145.

³⁸ a.g.e., VI, 200.

³⁹ a.g.e., VI, 200.

⁴⁰ a.g.e., VI, 214.

⁴¹ a.g.e., VI, 221.

⁴² a.g.e., VI, 223.

⁴³ a.g.e., VI, 259.

⁴⁴ a.g.e., VI, 271.

⁴⁵ a.g.e., VI, 198.

⁴⁶ el-Makkari, Nefhu't-Tib, II, 538; İbnu'l- 'İmâd, Şezerâtu'z-Zehab, VI, 147; ez-Zriklî, el-A'lâm, VIII, 26.

⁴⁷ el-Makkari, Nefhu't-Tib, II, 559.

vefat tarihinin (745/1344) daha isabetli olacağı kanaati hakim olmaktadır. Çünkü Ebû Hayyân, Endülüs ulemasının bulunduğu yerden uzak, doğu uleması arasında vefat etmiştir.

Ebû Hayyân'ın ölümü ile İslâm âlemi, takriben bundan altıbuçuk asır önce büyük bir ilim adamını, eşsiz mücâhid bir imamı, Selef-ı Sâlih'in yolundan ayrılmayan ve hür düşüncenin bir liderini kaybetmişti. Fakat O, geride bıraktığı ve günümüze kadar değerini kaybetmeyen eserleriyle hâlen yaşamaktadır. Ebû Hayyân'ın ardından binlerce insan gözyaşı dökmüş, mâtemlere bürünmüştür. Vefatından sonra pek çok kimse, hakkında iyi şeyler söylemiş, O'nun değerli bir insan olduğuna hükmetmiştir. Biz burada sadece, ölümü üzerine, talebesi es-Safedî'nin (v. 764/1363) hocası olan Ebû Hayyân hakkında nazmettiği şu beytleri zikretmekle yetineceğiz :

48

مات امام كان في فنه يري اماما والوري من وري
بكي له زيد وعمر ومن أمثلة النحو ومن قرا
تفسيره البحر المحيط والذي يهدي الي رواده الجوهرا
ورحله في سنة المصطفى اصدق من يسمع ان اخبرا
و شاعرا في نظمه مفلقا كم حرر اللفظ وكم حبرا
ان مات فالذكر له خالد يحيا به من قبل ان ينشرا
و خصه من ربه رحمة توروده في حشره الكوثرا

"Sahasında otorite olan ve insanları peşinden sürükleyebilen lider vefat etti. Nahiv kitaplarında mısralar olarak geçen Zeyd ile Amr ve bu ilimle uğraşanlar O'nun için ağladı. O'nun "Bahru'l-Muhit" adlı tefsiri, bu sahada istifade etmek isteyenler için nefis bilgiler bahşeden bir deryâdır. Hz. Peygamber Mustafa (s.a.v.)'nin hadislerini rivâyet ettiğinde, en sahih ve en doğrusunu rivâyet eder. O, eşine ender rastlanan bir şâirdir. Nice manzûme ve kasideler yazmıştır. Kendisi ebedî âleme irtihâl etmişse de anısı haşır günündek yaşayacaktır. Rabbi O'nu Rahmetine gark etsin. Mahşer gününde Havz-ı Kevser'den kana kana içmesini O'na nasîp etsin".

Ebû Hayyân'ın hayatı, hocaları, talebeleri ve eserleri hakkında bilgi veren eski ve yeni olmak üzere pek çok kaynak O'nu övmüş ve ilmi şahsiyetinden söz etmiştir⁴⁹.

⁴⁸ a.g.e., II, 539-540.

⁴⁹İbn Tağrı Berdi, en-Nucûmu'z-Zâhire, X, 111-115; Tâcuddînes-Subki, Tabakâtu's-Şâfi'yyetü'l-Kübrâ, IX, 276-307; İbnu'l-Cezerî, Gâyetü'n-Nihâye Fî Tabakâti'l-Kurrâ, II, 285-286; İbn Hacer, ed-Duraru'l-Kâmilne, V, 70-76; ed-Dâvûdî Tabakâtu'l-müfessirin, II, 286-291; İbnu'l-İmâd, Şezerâtu'z=-

İlmî ve Edebî Şahsiyeti

Bilindiği gibi bir müellifin değeri, karakterine, sosyal hayattaki yerine, ilmî faaliyetlerine vetelif ettiği eserlere bağlıdır.

Ebû Hayyân'ın Mısır'a geldiği devirde, Mısır, Şam, Bağdat, Küfe, Basra birer ilim merkezi hâline gelmiş, İslâmî, Tarihî, edebî ve ictimai sahalarda yapılan çalışmalar, İslâm kültürü ve edebiyatını vucûde getirmişti. Memlûkler devrinde, haçlı akınları ve Moğol istilâsı ile duraklayan ilmî ve kültürel hayatın tekrar canlandığı görülür. Memlûk sultanları ilim ve kültürün devleti ayakta tutmada önemli rolü olduğunu anlamışlardı. bu yüzden ilim adamlarına değer vermiş ve onların sevgisini kazanmışlardı. İlk tahsilini memleketinde yapan müellif, ilmî faaliyetlerin son derece hareketli olduğu ve bir ilim merkezi hâline gelmiş bulunan Mısır'a yerleşmiştir. Birer ilim merkezi olan Mısır ve Şam'da muhtelif ilim dallarında pek çok kitap telif edilmiş ve çok sayıda ilim adamı yetişmişti. Bilgi hazinesini artırmak ve kültürünü geliştirmek isteyen Ebû Hayyân, elbette mevcut imkânlardan faydalanacak ve kendisini en mükemmel bir şekilde yetiştirme fırsatını bulacaktı.

Ebû Hayyân, Mısır'da ve diğer ilim merkezlerinde, Arap Dili ve edebiyatı, nahiv, sarf, lûgat, tefsir, hadis ve diğer dîni ilimleri arzu ettiği seviyede öğrenmek için bu dallarda kendisine ders verebilecek ilim-ırfân sahibi faziletli hocaları kolaylıkla bulabilmiştir. O, bir yandan hocalarından ders alırken öbür yandan da durmadan kitap okuyor, talebeye ders veriyor ve ibâdetle meşgul oluyordu. es-Safedi, hocası Ebû Hayyân hakkında şöyle der : "Ebû Hayyân'ı ne zaman gördümse, O'nu ya ders dinlerken, ya kitap okurken, ya kitap yazarken, ya ibâdet yaparken, ya da bir şeyle meşgul olurken görürdüm⁵⁰.

Ebû Hayyân'ın eserlerini gözden geçirdiğimizde, O'nun geniş kültüre sahip, ilmî seviyesi yüksek ve emsali ender bulunan bir şahsiyet olduğunu görürüz. O, muhtelif ilim dallarında tahsil yapmış ve bu dallarda pek çok eser telif etmiştir.

=Zehheb, VI, 145-147; el- Makkari, Nefhu't-Tib, II, 535-584; Bağdatlı İsmail Paşa, Hediyetü'l-Arifin, II, 152-153; el Katbi, Fevâtü'l-Vefeyât, IV, 71-79; et-Tefsir Ve'l-Mufessirün (Dr. Ez-Zehheb), I, 317-321; ez-zriklî el-A'lâm, VIII, 26; Brockelmann, Suppl. II, 135-136.

⁵⁰ Ibnu'l ' İmâd, Sezerâtu'z-Zehheb, VI, 145; eş-Şevkânî, el-Bedru't-Tâli ', II, 288; Dr.ez-Zehhebî, et-Tefsir Ve'l-Mufessirün, I, 317.

Meselâ Tefsir ilminde; "el-Bahrü'l-Muhîl"; "en-Nehru'l-Mâddü mine'l-Bahrî"⁵¹.

Kırâat ilminde; " 'İkdu'l-Leâli Fî'l-Kvrââtî's-Seb'îl- 'Avâli"; "er-Radu'l-Bâsîm Fî Kvrâetî 'Âsum"; "Gâyetü'l-Matlûb Fî Kvrâetî Ya'kûb"; "el-Kasidetü'l-Lâmîyye"⁵².

Belâgat ilminde; "Hulâsatu't-Tıbyân Fî'l-Ma'âni Ve'l-Beyân"⁵³.

Nahiv ve sarf ilminde; "et-Tezkıra"; "el-Lemha"; "el-Mubdî "; "İrtişâfu'd-Darb Fî Lisânî'l Arab"; "el-İrtidâ' Fî'd-Dâdi Ve'z-Zât"; "Gâyetü'l-İhsân"; "el-Menhecü's-Sâlik 'Alâ Elfiyyeti İbni Mâlik"; "et-Tezyil Ve't-Tekmil"; "el-Mülha"; "et-Tehyil"; "et-Takrib"; "et-Tedrib"; "Nihâyetü'l-İrâb"⁵⁴.

Tarih ilminde; "Mecânî el-Hasr Fî Âdâbi ve Târîhi Liehlî'l-'Asr"⁵⁵.

Tabakat'ta; "Tabakâtü Nühâtî'l-Endelüs"; "en-Nüdâr"⁵⁶.

Türk Dilinde; "el-Ef'âl Li Lisânî'l-Etrâk"; "Zehvü'l-Mülk Fî Nahvî't-Türk"; "el-Ef'âl Fî Lisânî't-Türk"⁵⁷.

Fars Dilinde; "Mantku'l-Hurs Fî Lisânî'l-Furs"⁵⁸.

Habeş Dilinde; "Nüru'l-Gabeş Fî Lisânî'l-Habeş"⁵⁹ gibi eserler yazmıştır. Bu da müellifin ünlü bir dilci olduğu gibi, devrinde geniş ölçüde yaygın olan dinî ilimlerde de özellikle "Tefsîr" ilminde, son derece başarılı olduğunu ve bu konuda çağdaşı ulemanın güvenini kazandığını gösterir.

Makalemizin ikinci kısmını teşkil eden "Tefsirdeki metodu" nu işlerken ele alacağımız "el-Bahrü'l-Muhîl" adlı eseri, tefsir dalında yazdığı en mükemmel eserdir. Bu eseri çok geniş bulan müellif, tekrar ele almış ve ihtisar ederek iki cilt hâline getirmiş ve "en-Nerü'l-Mâddü Mine'l-Bahr" adını vermiştir⁶⁰. Bu da O'nun tefsir ilmindeki kudretini ve bu daldaki payını gösterir.

51 Kâtib Çelebi, Keşfu'z-Zunûn, I, 223; II, 1993-1994.

52 a.g.e., II, 1039, 1152, 1194; Bağdatlı İsmail Paşa, Hediyetü'l- 'Arîfin, II, 152; ez-Zrikli, el-A'lâm, VIII, 26.

53 Kâtib Çelebi, Keşfu'z-Zunûn, I, 317.

54 a.g.e., I, 45, 61, 86, 393, 405; II, 1189, 1561, 1580, 1805, 1818, 1882; ez-Zrikli, el-A'lâm, VIII, 26.

55 Kâtib Çelebi, Keşfu'z-Zunûn, II, 59; Bağdatlı İsmail Paşa, Hediyetü'l- 'Arîfin, II, 153.

56 Kâtib Çelebi, Keşfu'z-Zunûn, II, 1108, 1958; ez-Zrikli, el-A'lâm, VIII, 26.

57 Kâtib Çelebi, Keşfu'z-Zunûn, I, 49; II, 962; ez-Zrikli, el-A'lâm, VIII, 26.

58 Kâtib Çelebi, Keşfu'z-Zunûn, II, 1864; ez-Zrikli, el-A'lâm, VIII, 26.

59 Kâtib Çelebi, Keşfu'z-Zunûn, II, 1983; ez-Zrikli, el-A'lâm, VIII, 26.

60 Kâtib Çelebi, Keşfu'z-Zunûn, I, 226.

Ebû Hayyân, düz ifâdelerinde olduğu kadar, manzumelerinde de son derece başarılı olmuştur. Kıráâtla ilgili olan " *İkdu'l-Leâlî*" ve " *el-Kasîdetü'l-Lâmiyye*" gibi bazı eserlerini manzum olarak yazmıştır. Ayrıca bir divânı da vardır. O, her türlü tenkide açıktı. Bu husûsiyeti aşağıdaki manzumesinde bârız bir şekilde görülmektedir.

61

عداتي لهم فضل علي ومنة فلا اذهب الرحمن عني الاعاديا
هم يحشوا عن زلتي فاجتنبتها وهم نافسوني فاكسبت المعاليا

"Düşmanlarının üzerinde lütufları, minnetleri vardır. Allah (c.c.) düşmanları benden eksik etmesin. O'nlar hatalarımı araştırdılar, ben de o hatalardan sakındım. O'nlar benimle yarış yaptılar, ben de çalışıp yüce mevkilere ulaştım".

Müellif ilim tahsil etmek için mutlaka bir hocaya ihtiyaç bulunduğuna inanır. Hatta tahsilin sadece zekâ ile yapılabileceğine inananları cahillikle nitelemiş ve maksadını şu mısralarıyla ifâde etmiştir :

62

يظن الغمر ان الكتب تجدي اذا ذهن لادراك العلوم
وما يدري الجهول بان فيها غوامض حيرت عقل الفهيم
اذا رمت العلوم بغير شيخ ضللت عن الصراط المستقيم
و تلبس الامر عليك حتي تصير اضل من توما الحكيم

"Tecrûbesiz kimse, akıl sahiplerinin sadece kitap okumak suretiyle ilim tahsil edilebileceğini sanır. Oysa bu kimse, ilim tahsil ederken, zeki kimseleri bile hayrete düşürecek anlaşılması zor meselelerle karşılaşıldığını bilmez. Eğer hocasız ilim tahsil etmeye kalkarsanız, doğru yoldan ayrılır, sapırsınız. Her şey karışır, hatta feylosof Thoma'dan daha sapık duruma düşersiniz".

Ebû Hayyân, gerçeği ne zaman ve nerede bulursa ona sahip çıkardı. Meselâ uzun zaman üzerinde çalıştığı, ömrünün yarısından fazlasını uğruna harcadığı nahiv ilmiyle haşır neşir olduğunu, Zeyd ile Amr'ın kavgaları sonunda, sahip olduğu şöhretten başka bir şey elde edemediğini ifâde ettikten sonra, hem dünya hem de âhirette faydalı olan fıkıh ilmi ile uğraşacağını manzum beytlerinde dile getiriyor ve bu vesile ile daha sonra intisab ettiği mezhebin kurucusu

61 Tâcuddîn es-Sûbki, Tabakâtu's-Şâfi ' İyyetü'l-Kübrâ, IX, 285; el-Makkari, Nefhu't-Tib, II, 564.

62 Tâcuddîn es-Sûbki, Tabakâtu's-Şâfi ' İyyetü'l-Kübrâ, IX, 286; el-Makkari, Nefhu't-Tib, II, 536.

İmam Şâfi'yi öven şu beytlerini nazm ediyor :

63

وما الفقه الا اصل دين احمد فجرد له عزما وجدله سميا
وكن تايما للشافعي وسالكا طريقته تبلغ به غاية القصيا

"Fıkıh ilmi, Hz.Peygamber (s.a.v.)'in getirdiği dinin temelidir. Bundan dolayı, bütün imkânlarını kullanarak onu öğrenmeye çalış. Onun için gayret göster. Bu konuda İmam Şâfi'ye uy. Onun yolunda yürü ki, o sayede en son gâye'ye erişesin".

Bazı kaynaklarda geçen kayıtlardan anlaşıldığına göre, müellif önce Zâhiri mezhebine mensûb iken, doğuya gelip Mısır'da yerleştikten sonra Şâfi' mezhebine intisab etmiştir⁶⁴. İmam Şâfi'yi öven beytleri de bu haberi destekler mahiyetindedir. Çünkü Ebû Hayyân gibi güvenilir bir ilim adamının, kendisinin kabul etmediği ve içten inanmadığı hususu bir başkasına tavsiye etmesi düşünülemez.

Ebû Hayyân, kendisine yapılan tenkidi hoş karşıladığı ve bundan dolayı memnuniyet izhar ettiği gibi, kendisi de başkalarını rahatlıkla tenkid edebiliyor ve söylemek istediğini sakınmadan söyleyebiliyordu. Bir kimseyi tenkid etmek istediğinde, tenkid edeceği kişinin, önce sözlerini zikreder. tenkidini bu sözlere göre yapardı. Bunun için bir mısıl vermek gerekirse, mezhebinde çok mutaassıb olduğunu kabul ettiği Zemahşeri'ye yaptığı tenkidi zikredebiliriz. Müellif önce Zemahşeri'nin,

65

قال الزمخشري وبهذا يعلم ان اشرف العلوم و اعلاها منزلة عند الله علم العدل
والتوحيد و لا ينفرنك عنه كثرة اعدائه فان العرائين تلقاها محسدة

"Zemahşeri şöyle der : Böylece anlaşılıyor ki ilimler içinde en şerefli ve Allah (c.c.) katında mertebesi en yüce olan ilim, adâlet ve tevhid ilmidir. Bu ilme karşı olan düşmanların sayısı çok fazla olsa bile, bu seni ürkütmesin. Çünkü, güçlü olanlar her zaman haset edilirlen" sözünü zikrederek O'nu şöyle tenkid etmiştir; "Zemahşeri, yukarıdaki ifâdesinde geçen "adâlet" ve "tevhid" kelimelertyle, Mutezile mezhebine mensup olanları kastediyor. Çünkü onlar kendilerine bu adı vermişlerdir. Zemahşeri, mezhebine karşı taassubundan dolayı neredeyse, münasebet olsun ya da olmasın her sözün arasına mezhebinin adını sıkıştırıracaktır", demektedir.

⁶³ Bilmen, Büyük Tefsir Tarihi, II, 555.

⁶⁴ Dr. ez-Zehabi, et-Tefsir Ve'l-Müfessirün, I, 318.

⁶⁵ Ebû Hayyân, el-Bahru'l-Muhit, II, 276.

Ebû Hayyân çok yönlü ilim adamıydı. Daha önce zikrettiğimiz gibi, O, muhtelif ilim dallarında elliyi aşkın kitap telif etmiştir. O'nun önemli yönlerinden biri de, yabancı dillere karşı ilgi duymasıdır. Türkçe, Farsça ve Habeşçe gibi kendisine yabancı dilleri öğrenmiş, bunlarla ilgili dil bilgisi kitapları yazmıştır. Muhtelif dallarda yazdığı eserlerini sıralarken bu dillerle ilgili telifatını da zikretmiştir. Kendisine yabancı olan bu diller arasında Türkçe'ye daha fazla önem vermesi açısından Ebû Hayyân'ın sadece dilimizle ilgili çalışmalarını dile getirmek istiyoruz.

Ebû Hayyân'ın Türk diline meyiletmesi, onu mükemmel bir şekilde öğrenmesi, bu dil ile ilgili gramer kitapları yazması, Mısır'a yerleştiği zamanın, Memlûkler devrine rastlamış olmasına bağlı olduğu söylenebilir. Çünkü, daha Abbâsiler zamanından başlayarak Suriye ve Mısır'da Türk askeri kuvvetlerin varlığı, Mısır'da gerçek bir Türk sülâlesi olan Tolonlular hâkimiyetinin kurulmasıyla başlayan Türk unsurunun ordu ve devlet teşkilatında devamlı olarak çoğalması, Türkçe'ye ehemmiyet kazandırmıştır.

Memlûkler arasında Türklerden başka bazı unsurlar da bulunmakla beraber, çoğunluk daima Türklerden teşekkül ediyordu. Bu yüzden Suriye ve Mısır'ın en yüksek edebî ve ilmi gelişmesi, Türk devresine tesadüf eder⁶⁶. Memlûkler devrinde bilhassa ordu ve saray dilinin Türkçe olması, Memlûklerin idâre alanına giren yerlerde Türk diline büyük önem kazandırmıştı.

İşte müellif'in Türk diline karşı ilgi duyması, bu dil için gramer kitapları yazabilecek seviyede öğrenmiş olması herhalde, yukarıda zikredildiği gibi, Türk dilinin hâz olduğu ehemmiyete bağlıdır. Bu dili sadece öğrenmekle yetinmeyip, aralarında 1312 senesinde İstanbul'da basılan⁶⁷ el-İdrâk Li Lisâni'l-Etrâk adlı eserin de bulunduğu Türk diline ait dört kitap telif etmesi de, kendisinin bir dilci olma vasfına sahip bulunmasına bağlıdır denebilir.

Ebû Hayyân, sağlam bir inanca sahipti. Felsefî hurafelerden sakınıp, Mu'tezile ve Mücessime mezheplerinden uzak dururdu. Hz. Ali'ye karşı büyük saygı duyar ve O'na sevgi beslerdi. Takvâ sahibiydi. Kur'ân okurken ağlardı. Uzun boylu, güler yüzlü, hoş

⁶⁶ Ord. Prof. M.Fuat Köprülü, Türk Edebiyatı Tarihi, 314.

⁶⁷ a.g.e., 314.

sedalı, teni kırmızı benizli, sakallı ve uzun saçlı idi. Saçlarını omuzlarına sarkıttı. Talebelerine İbn Mâlik'in kitaplarını tavsiye eder, anlamadıkları zor ibareleri çözer, kapalı olan yerleri izah ederdi. Hacdân döndükten sonra, Kahire'deki Mansûriye medresesinde tefsir ve hadis dersleri okutmuş, aynı zamanda İbn Nahnâs'ın gramer derslerine de devam etmiş ve daha önce de zikrettiğimiz gibi, hocası (698/1298) senesinde vefat edince, O'na halef olmuştur. Ebû Hayyân'ın ifâdeleri son derece açık ve net idi. Ancak Kur'an-ı Kerim dışında ج harfini ك harfine yakın telafuz ederdi⁶⁸.

Ebû Hayyan tefsir, hadis ve kırâât ilimlerinde elde ettiği şöhreti yanında O'nun nahiv ilminde de tefavvuk ettiğini, hatta Ebû Hayyân denince ilk akla gelen önemli özelliğinin nahivci olduğunu dikkatten uzak tutmamak gerekir. O'nu, Ebû Hayyan et-Tevhîdî'den ayırd etmek için kendisine, "Ebû Hayyân en-Nahvî" lâkâbı verilmiştir. Müellif'in bu konudaki yeterliliği ve devrinde kazandığı büyük şöhreti dile getiren bazı manzumelere de rastlanmaktadır. Mesela bunlardan şair İbn Vekîl'in (v.716/1317) şu veciz iki beyti bize bu hususta bir fikir verebilir:

69

قالوا ابرحيان غير مدافع ملك النحات فقلت بالاجماع
اسم الملوك علي التقود وانني شاهدت كنيته علي المصراع

"Ebû Hayyân kesinlikle nahivcilerin kralıdır, dediler. Ben de ittifakla kabul edilmiştir; kralların isimleri banknotu üzerinde yazılıdır. Fakat ben O'nun künyesini, ilim-irfân yuvasına açılan kapının üzerinde yazılmış gördüm, dedim".

Bunun yanında talebesi es-Safedî'nin (v. 764/1363) O'nu nahivcilerin sultanı sadedinde takdim ettiği aşağıdaki mısraları da burada zikretmek yerinde olur :

70

سلطان علم النحو استاذنا ال شيخ اثير الدين خير الانام
فلا تقل زيد و عمرو فما في النحو معه لسواء كلام

"Nahiv ilminin sultanı üstadımız Şeyh Esîruddîn, insanların en faziletlisidir. Nahiv ilminde Zeyd ile Amr'den söz edildiğinde ilk akla gelen O'nun adıdır. Bu ilimde söz sahibi sadece O'dur".

⁶⁸ İbnu'l-İmâd, Sezerâtu'z-Zehab, VI, 164.

⁶⁹ el-Makkari, Nefhu't-Tib, II, 544.

⁷⁰ a.g.e., II, 538.

Bütün bunlardan ayrı olarak Ebû Hayyân'ın şiir söylemede de mahir bir kişi olduğu görülmektedir⁷¹. Mesela O'nun daha önce zikrettiğimiz şiirleri ve nahtıv ile ilgili olarak söylediği şu beytler örnek olarak gösterilebilir :

72

و العرب قد تحذف الاخبار بعد اذا اذا عنت فجأة الأمر دهما
ورما نصبوا بالحال بعد اذا ورما رفعوا من بعدها رما
فان تلاها ضميران اكتسي بهما وجه الحقيقة من إشكاله غمما

Ebû Hayyân bu manzumesinde kısaca şunu anlatmak istiyor : "Araplar bazen, ansızın meydana gelen bir olay için kullanılan " اذا " 'dan sonra vaki olan mübtedâ'nun haberini hazfederler. Ancak bu kelime şart edâtı kabul edilirse, bu durumda havf söz konusu değildir. Çünkü şart edâtı sadece fiil cümlesinde kullanılır. Ansızın manasına gelen " اذا " ise isim cümlesinde kullanılır.

Bazan da, ansızın manasına gelen " اذا " dan sonraki kelimeyi "Hâl" olmak üzere üstün hareke ile okudukları gibi, bazen de ötre olarak okurlar. Eğer bu " اذا " dan sonra, " فاذا هو هي " şeklinde iki zamir ard arda gelirse, bunun aslı, " فاذا هو مثلها " şeklindedir. Bu durumda " هو " mübtedâ, " مثل " haberidir. Sonra haber durumunda olan bu kelime hazf edilir ve kendisine muzafun ileyh olan muttasıl mecrûr zamir, münfasıl merfû zamir olan " هي " ye çevrilir.

Ard arda gelen bu iki zamiri, " فاذا هو اياها " şeklinde okuyanlar da vardır. Buna göre ifâde, " فاذا هو يشبهها " şeklindedir. Bu durumda da " هو " mübtedâ, fiil cümlesi, cümle olarak haberidir. Sonra cümle hazf edilir. Fiile bitişik olan zamiri, münfasıl mansûb zamire çevirirler ve " فاذا هو اياها " şeklinde okurlar.

Bu meydana beğenip de sevdiği bazı kimseleri öven mahiyette mısralar terennüm ettiği de göze çarpmaktadır. Mesela bunlardan, henüz üç yaşında iken talebesi Tâcuddîn es-Sübki (v. 771/1370) için yazdığı şu iki beyt ne kadar veciz ve ne kadar ileriye matûf bir sezginin eseridir :

73

الا ان تاج الدين تاج معارف و بدر هدي تجلي به ظلم الدر

⁷¹ el-Makkari, Nefhu't-Tib, II, 540.

⁷² Tâcuddîn es-Sübki, Tabakâtü's-Şâfi 'iyyet'l-Kübrâ, IX, 296.

⁷³ a.g.e., IX, 287.

سليل امام قل في الناس مثله فضائله تروها علي الزهر و الزهر

"İyi bilin ki, Tâcuddîn mârifet tâcıdır. Hîdâyet ışığıdır. Dûnyâ karanlığı O'nunla aydınlanacaktır. O, bir lider olarak doğmuştur. İnsanlar arasında O'nun gibisi pek azdır. O'nun fazilet tomurcukları, çiçekler üzerinde açacak ve kokusu her tarafa yayılacaktır".

Ebû Hayyân tahsil hayatında olsun, talebe yetiştirmede olsun, son derece dikkatli ve titiz davranırdı. Bilgi edinmede ezber yanında, elde edilen bilginin yazılmasına da önem verirdi. Mesela talebesi İbn Merzûk'a (v. 781/1380) âdeti üzere bir gün şiir okumuş, İbn Merzûk'un okunan beytleri kaydetmediğini görünce, uyarma babında O'na Ebu'l-Hasen et-Ticânî'ye ait olan şu iki beyti hafızasından okumuştur :

74

ان الذي يروي ولكنه يحفظ ما يروي ولا يكتب
كصخرة تتبع امواجها تسقي الاراضي وهي لا تشرب

"Râvî, kendisine rivâyet edileni, hafızasına güvenerek sadece ezbere dayanıyor, onu yazmıyorsa, bu kimse tıpkı bir kaya gibidir; kendisine çarparak dalgalar hâlinde akan sular, araziyi sular, fakat kendisine bundan bir damla bile içmek nasip olmaz".

Her müellife nasîb olmayacak tarzda Ebû Hayyân hem kendi devrinde ve hem de kendisinden sonraki dönemlerde edebî ve ilmi kişiliği ile her tarafa ün salmış ve büyük şahsiyetlerin beğenisini kazanmış ve çeşitli övgülerine mazhar olmuştur. Bir örnek kabîlinden sadece üç şahsiyetin manzum övgülerine burada yer vermekle yetinmek istiyoruz :

a) Şerefuddîn İbnu'l-Vahîd'in (v. 711/1311) Ebû Hayyân'ı övdüğü uzun kasidesinden şu iki beyti zikrediyoruz :

75

اليك ابا حيان اعلمت اينتي وملت الي حيث الركائب تلتقي
دعاني اليك الفضل فانقذت طائما ولبيت احدوها بلفظي المصدق

"Ey Ebû Hayyân ! Develerimi sadece sana gelmek için hazırladım. Aynı maksatla kervanların bulunduğu yere doğru yola çıktım. Beni senin yoluna düşüren tek sebep, sahip olduğun fazilettir. Sana karşı olan duygularımın çağrısına uyuyor ve bunun samîmî bir

⁷⁴ el-Makkarî, Nefhu't-Tîb, II, 536.

⁷⁵ a.g.e., II, 544.

edâ ile açıkça ilân ediyorum".

b) Necmuddin Yahya el-İskenderi, Ebû Hayyân'ı övdüğü kasidesine şu mısralarla başlamıştır :

76

ضيف ألم بنا من أهرج الناس لا ناقض عهد أباي ولا تاسي
عار من الكبر والادناس ذو شرف لكنه من سراييل الملاكاسي

"Aramızda bir mısafır vardır ki O, insanların en bilgini ve en faziletlisidir. O, ne verdiği sözü bozar, ne de vâdini unuttur. O, kıbirden ve kirli işlerden arınmış, şerefli biridir. Çok mütevâzî olmasına rağmen, şahsında topladığı iyi meziyetler O'na yücelik elbisesini giydirmiştir".

c) Müridüddin Ömer b.el-Malati Ebû Hayyân'ı övdüğü kasidesine şu beyti ile başlar :

77

يا شيخ أهل الأدب الباهر من ناظم بلني ومن نائر

"Ey yüksek edebiyât erbabının üstadı ! Şiir yazan olsun, nesir yazan olsun, herkesin erişmek istediği büyük adam".

Tefsirdeki Metodu

Bilindiği gibi sahabe devrinde Kur'an-ı Kerim, sahabenin Arap Dilindeki kabiliyet ve vukûfiyetleri nisbetinde tefsir edilir ve Kur'an-ı Kerim'in nüzûl sebeplerine göre yorumlanırdı. Kur'an'dan anlamadıkları hususları, Hz. Peygamber'e sorar ve O'ndan öğrenirlerdi. Tabiûn devrinde yapılan tefsirlerde, sahabeden rivâyet yoluyla pek çok sahabenin tefsir görüşünden istifade etmişlerdir.

Takdir edilmesi gereken bir husus şudur ki, gerek sahabe devrinde ve gerekse tabiûn döneminde edebî ve akli ilimler henüz ortaya çıkmamış, fikhî ve kelâmî mezhepler arasındaki ihtilaflar vucûde gelmemişti. Bu itibarla her iki devirde de müfessir ve tefsirler arasındaki ayrılıklar dar bir çerçevede kalmıştır. Tefsir konusunda sahabelerle tabiûn arasındaki ihtilaflar gerçekten çok azdı. Bu ihtilafların çoğu ahkâma dayalıydı.

Söz konusu devirlerde tefsirde takip edilen metod genellikle

⁷⁶ a.g.e., II, 545.

⁷⁷ a.g.e., II, 544.

rivâyete dayanıyordu. Sahabe, Hz. Peygamber'den ve birbirlerinden, tabiûn da sahabeden nakletmek suretiyle âyetlerin tefsiri cihetine gidilirdi. Bu ilki dönemden sonra tefsir sahasında ikinci bir adım atıldı ki, o da, Hz. Peygamber'in hadislerini tedvin etme hareketiyle yanyana götürülmüştür. Bu devirde tefsir, hadisın âdetâ bir bölümü gibi telakki edilirdi. İslâm uleması çeşitli yerlere seyahat ederek Hz. Peygamber'in hadislerini toplamaya başlamış ve bu arada Hz. Peygamber, sahabe ve tabiûn'un Kur'ân tefsirleri de derlenmeye çalışılmıştır. Fakat bütün bu hareketler tefsir ilminin müstakil bir tarzda ele alındığının bir ifadesi sayılmamalıdır. Ayrıca, bütün tefsirlerden hemen hemen hiçbirinin zamanımıza kadar ulaşmaması da bu konuda verilecek hükümü de bağlayıcı olmaktadır.

Tefsir'in üçüncü ve en önemli merhalesi, herhalde onun hadisten ayrı olarak müstakil bir ilim şeklinde tettebbü edildiği devre rastlamaktadır. Bu devirde Kur'ân-ı Kerim'in her âyeti, Kur'ân'daki yer sırasına göre ele alınmış ve tefsir edilmiştir. Bu üçüncü merhalenin en önemli mümessilleri, İbn Mâce (v. 273/887), İbn Cerir et-Taberî (v. 310/923), Ebû Bekr b.el-Munzir en-Neysabûrî (v. 318/930) gibi şahsiyetlerdir⁷⁸.

Bu üçüncü merhalede tefsir hadisten ayrı olarak müstakil bir tarzda ele alınmışsa da bu tamamen tefsirin hadisten ve diğer ilimlerden kopması manasında anlaşılmamalıdır. Bütün bu safhalar, tefsir ilmi hareketinin tedrici bir şekilde olgunlaşmasını ifade eder. Gâyet tabii Kur'ân-ı Kerimi ilk olarak âyet âyet tefsir eden ve mushafların tertibine göre bunu tedvin eden kişiyi tesbit etmek oldukça güçtür⁷⁹.

Tefsirin bu üçüncü merhalesinden sonra, dördüncü bir merhaleden geçtiğini görmekteyiz ki, bu merhalede de rivâyet yolu ile yapılan tefsirin hududunu pek fazla geçmemektedir. Burada söz konusu edilmesi gereken şey, isnad'a yer verilmiş olmamasıdır. Bu sahadaki pek çok müellif, isnadla yetinerek kendilerinden önceki müfessirlerin sözlerini nakletmişlerdir⁸⁰.

Bütün bu merhalelerden sonra, Arap dilinin bilim dalları olan

⁷⁸ Dr.ez-Zehebî, et-Tefsir Ve'l-Müfessirûn, I, 140-141; ez-Ziriklî, el-A'lâm, VI, 184.

⁷⁹ Dr. ez-Zehebî, et-Tefsir Ve'l-Müfessirûn, I, 142.

⁸⁰ a.g.e., I, 145.

nahiv ve sarf'ın bir ölçüde tedvin edildiğini, fıkhi mezheplerin dallanıp saçaklandığını, kelâmî meselelerin yaygın hâle geldiğini görmekteyiz. Bu durumda İslâm'da meydana gelen mezhep ve fırkaların yayılması ve bu mezheplere çağrı hareketleri fazlaşmağa başladı. Bundan dolayı pek çok felsefî eser tercüme edildi, ve bütün bu saydığımız ilimler ve bunlarla ilgili hususlar tefsir ilmine girmiş oldu. Hatta öyle ki, tefsirin akli yönü nakli yönüne galebe çalar hâle geldi. Mesela bu sahada Fahrüddin Râzînin (v. 606/1210) "*Mefâtthu'l-Ğayb*" ı örnek verilebilir⁸¹. İşte üzerinde durulan ve tefsirdeki metodu anlatılmak istenen Ebû Hayyân el-Endelüsîde zemin hazırlayan bütün bu zikredilen ilimlerin tedvininden sonra doğmuş ve tefsir için gerekli malzemeyi kolaylıkla bulabilmiştir.

Ebû Hayyân'ın en önemli özelliklerinden biri de O'nun velüd bir müellif olmasıdır. Hayatından bahsederken onun tek yönlü olmadığını, çeşitli yönleri bulunduğu ve bunun gereği olarak muhtelif sahalarda eser verdiği kaydedilmiştir. Yazmış olduğu bu eserlerden biri de, tefsir dalında telif ettiği ve "*el-Bahrü'l-Muhîl*" adını verdiği tefsir kitabıdır. Müellifin bu tefsiri, sekiz büyük cilt hâlinde basılarak tefsir ilmi ile iştigal edenlerin hizmetine sunulmuştur. Müellifin bu tefsirinde ilk göze çarpan önemli özellik, âyetlerin tefsiri yapılırken, nahiv konularına geniş ölçüde yer verilmesidir. Hatta nahivciler arasında cereyan eden bazı ihtilâflara bile yer verilmiştir. Mesela müellif, Bakara suresinin 90 âyetini tefsir ederken, âyetteki yerme filli *بش*'nin sonuna bitişen *ما* kelimesinin i'rab'ta mahallî olup olmadığı hususunda nahivciler arasında mevcut ihtilâfı şöyle anlatır :

"İbn Attıye'nin rivâyetine göre Ferrâ, *حنا* 'nın terkiibinde olduğu gibi *بش* ve *ما* kelimeleri de birleştirilerek tek kelime hâline geldiğini söylemiştir. el-Mehdevî ise, Ferrânın şöyle dediğini nakleder; *بش* ile *ما* 'nın her ikisi birlikte, *كلما* gibidir. Ferrâ'dan nakledilen bu iki görüşten anlaşılıyor ki, *ما* kelimesinin i'rapta mahallî yoktur. Nahiv ulemasının büyük çoğunluğu ise bu kelimenin i'rapta mahallî olduğu görüşündedir. Ancak *ما* kelimesinin i'raptaki mahallî mansup mudur yoksa merfû mudur ? diye aralarında ihtilaf vaki olmuştur. Ahfeşe göre, temyiz olmak üzere bu kelime mahallen mansuptur, kendisinden sonra gelen cümle de sıfatı olarak mahallen mansuptur *بش* fillinin faili, *ما* ile tefsir edilen gizli zamirdir. Takdiri, *بش هو شيئاً* şeklinde *بش* ile başlayan *بش* filli de yerilendir. Fârisî ve Zemahşerî de aynı görüştedir. Buna göre

⁸¹ ez-Zrikli, el-A'lâm, VII, 203.

yerilen mahzuf ve اشتروا cümlesi de onun sıfatıdır. Takdiri, بئس شيئاً اشتروا به أنفسهم şeklinde. ان يكفروا cümlesi ise mahzuf olan yerlenden bedel olarak mahallen merfûdur. Ya da mahzuf mübtedanın haberidir. Takdiri هو ان يكفروا şeklinde. ما kelimesi temyiz olmak üzere mahallen mansuptur, diyen görüşe, Kısâi de katılmıştır. بئس fiiline bitişen ما'nın dışında, mahzuf ve ismi mevsûl durumunda bulunan başka bir ما daha vardır ki, bu ما cümlede yerlidir. Takdiri, بئس شيئاً الذي اشتروا به أنفسهم şeklindedir. Mahzuf olan bu ما'dan sonraki cümle ise, sıla cümlesidir i'rapta mahalli yoktur. Yapılan bu i'raba göre ان يكفروا cümlesi, bedeldir. Aynı zamanda هو كفرهم şeklinde gizli mübteda'nın haberi olabilir. بئس fiiline bitişen ما kelimesinin mahallen mansup olduğunu kabul edenlerin görüşleri bundan ibarettir.

ما kelimesinden sonra gelen cümle ile ilgili olarak üç ayrı görüş vardır :

a) ما'dan sonra gelen cümle, temyiz olmak üzere ما'nın sıfatıdır ve mahallen mansuptur.

b) İsm-i mevsûl olarak mahzuf olan ما'nın sıla cümlesidir, i'rapta mahalli yoktur.

c) Yerilen ve mahzuf olan شيء kelimesinin sıfatıdır, mahallen merfûdur.

Devamı Var